

товариства Т.Шевченка. / Праці філологічної секції. – Т. 221. – Львів, 1999. – С. 53.

6. Козакова В. Метатекст літератури як соціально-філософський спосіб осягнення буття. Автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / В.С. Козакова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – С.4.

7. Ласло-Куцюк М. Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест, 2002. – С. 234.

8. Лебідь Є. Метатекст як спосіб самовираження митця у своїй творчості (на матеріалі поезії Т. Шевченка) // Шевченкознавчі студії. – 2008. – Вип. 10. – С. 57.

9. Лотоцький О. Державний світогляд Т.Шевченка // Шевченко Т. Повне вид. творів. – Чикаго, 1962. – Т. 3. – С. 352.

10. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. – К.: Час, 1998. – С. 186.

11. Маланюк Є. Книга спостережень. – Торонто, 1966. – Т. 1. – С. 46.

12. Нахлік Є. Проблема державницької свідомості Шевченка // Укр. мова і літ. в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2002. – № 1. – С. 73 – 80.

13. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій. – К.: Laugus, 2013. – С.20

14. Плохій С. Походження слов'янських націй: домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі. – К.: Критика, 2015. – С.309.

15. Святе Письмо Старого і Нового завіту. – Рим, 1991. – С. 936.

16. Смаль-Стоцький С. Т.Шевченко. Інтерпретації. – Черкаси: Брама, 2003. – С. 125.

17. Стебельська А. Шевченкова концепція української держави // Дивослово. – 2004. – № 3. – С.13 – 15.

18. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Т.1: Поезія 1837-1847. – К.: Наукова думка, 2001. – С.351.

19. Шевченко Т. Три літа. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – С. 6.

Мирослав Трофимук (Львів)

УДК 82-141.09'04М.Гусовський:821.161.2.09

Художній світ Миколи Гусовського

У статті викладено спостереження над літературною спадщиною Миколи Гусовського. Проаналізовано твори "Пісня про зубра" та "Перемога над турками під Тербовлею..."

Ключові слова: Українська новолатинська література, Микола Гусовський, топіка античної епохи.

The article presents observations on the Neo-Latin literary works of Mykhola Hussowsky. The literary research of „Carmen de statura feritate ac venatione bisontis” and „Victoria de Turcis ad Trebovlam anno 1524-to mense lulio die secundo” has been done in this article.

Key words: Ukraine Neo-Latin literature, Mykhola Hussowsky, topic of ancient epoch.

Серед поетичної спадщини новолатинського поета Миколи Гусовського є твори, тематично пов'язані з Україною. У цьому нема нічого дивного: більшість етнічних українських і білоруських територій упродовж кількох сторіч – від XIII ст. і до Люблінської унії 1569 р. – входили до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ) [1]. Микола Гусовський, дипломат ВКЛ і Польського королівства, з одного боку, а, з іншого – носій гуманістичного ренесансного світогляду, міг співпереживати військово-політичні і соціальні проблеми українських територій, що і бачимо у його творах.

Микола Гусовський народився в с. Гусові (Усові) (Білорусія) близько 1480 р. (точна дата невідома). Підписувався Hussovianus, Hussoviensis, Ussovius, Hussowski. Не знаємо докладно, де саме здобував освіту; ймовірно, починав у Вільні, продовжив у Краківській академії. Відомо, що його батько був затятим мисливцем і працював єгерем; молодий Микола перейняв від батька любов до природи і полювання.

У 1518 – 1522 рр. перебував у Римі як член посольської місії Великого Князівства Литовського і Польського Королівства. Можливо, що саме там поет зазнав впливу гуманістичної атмосфери, яка панувала в оточенні папи Леона X – покровителя ренесансного мистецтва. Саме в Римі поет написав перші свої твори, тут почав він творити і «Пісню про зубра»¹ – «Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis». У вступі до поеми – зверненні до королеви Бони – Гусовський викладає історію зародження замислу твору. Отож, одного разу папа Леон, затятий мисливець,

¹ Під такою скороченою назвою цей твір побутує в українському культурному контексті. Повна назва (Дослівний переклад з латинської мови Андрія Содомори): «Пісня про вигляд, лютість зубра та про полювання на нього». Див.: [3].

почувши про існування зубрів, висловив бажання мати опудало цього звіра; Гусовському ж замовили поетичний твір з описом полювання. Папа раптово помер 1521 р., але твір був уже майже викінченим.

1523 р. Гусовський повернувся до Кракова хворим, без засобів до існування. Проте спромігся видати свою поему. Книга складалася із листа до королеви Бони із закликом сприяти розвитку науки й літератури, звернення до її секретаря, тексту самої поеми і восьми менших поетичних творів. Реакції з королівського двору не було, а Гусовський пише твір про перемогу об'єднаних військ поляків, українців і литовців над турками під Теребовлею 1524 р. Твір «*Nova et miranda de turcis victoria mense Iulio*» («Нова чудесна перемога над турками у місяці липні») був написаним за один день (87 дистихів – 174 віршові рядки). Наступного 1525 р. Гусовський публікує панегірик релігійного змісту в гекзаметрах «*De vita et gestis Divi Hyacinthi*» («Про життя і чин божественного Гіацинта»), присвячений канонізаційному процесові св. Якова.

Точної дати смерті не знаємо; після 1533 р. відомостей про поета немає.

Твори Миколи Гусовського, як і творчість Павла Русина, вважаються вершинними здобутками латиномовної поезії раннього Ренесансу. Їх неодноразово публікували. Вперше книга «*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*» («Книга про статуру, дикий норів та полювання на зубра») надрукована 1523 р. у Кракові (100 примірників), 1855р. перевидана у Петербурзі, а 1894 р. у Кракові. 1980 – до умовно-ювілейної дати 500-річчя народження поета та 1981 у Мінську опубліковано латинський оригінал та переклади білоруською і російською мовами. 1987 р. опубліковано частковий український переклад поеми Віталія Маслюка, 2007 р. в Рівному надруковано добре проілюстровану книгу, що містить латиномовний оригінал і повний переклад Андрія Содомори.

Пісня про зубра – хронологічно перший твір Гусовського, який зберігся. Дмитро Наливайко вважає твір «описовою поемою»[4]. У першій частині поет подає опис звіра, у другій – опис полювання на нього. Прототипом поеми є дидактичні епічні твори античності¹, її можна віднести до жанру ліро-епічної поеми,

¹ До теми полювання в античності зверталися Фаліск Граціус (*Grattius Faliscus* (1 ст. до н.е. - 1 ст. н.е.), твір «*Synegetica*»», частково

сюжет котрої ускладнений численними авторськими відступами філософської, політичної, релігійно-медитативної та панегіричної тематики. Твір написано елегійним дистихом. Хоча поема була «замовною», твір цілковито самостійний і ґрунтується на власному багатому досвіді автора.

У тексті поеми багато перегуків з античною літературною традицією: з творчістю Овідія й Горация, філософією Сенеки, сюжетами «Іліади». Хоча у самому творі Гусовський лише два рази покликається на літературну традицію: на інформацію, запозичену із творчої спадщини Плінія Старшого¹ (в. 82) та Павла Диякона² (в. 111), перекладач Андрій Содомора у передмові зауважує, що Гусовський світоглядно близький до філософії стоїцизму, вказуючи на паралелі поміж «Піснею про зубра» й ідеями Сенеки і Плінія Молодшого, які викладені у його «Листах»^[2, С. 17]. Уважно прочитавши твір, виникає враження, що спочатку Микола Гусовський замислив поему власне як опис особливостей життя зубрів на фоні білоруської пущі, а пізніше (можливо, після повернення з Італії до Речі Посполитої) додав до твору частини, пов'язані з володарюванням князя Вітовта, очевидно, з метою знайти мецената при королівському дворі. Тоді ж додав і присвяту королеві Боні Сфорці, яка сприяла опублікуванню книги.

До такого висновку спонукає дисонанс поміж виразно реалістичними описами мисливських і ловецьких звичаїв (Гусовський неодноразово натякає на власний великий мисливський досвід: «Flumina equo fidens altumque Borysthenis alveum/ Tranabam, Per aquas aufugiente fera...» [137 – 138]³ – «А на своєму коні Дніпра повноводе корито Здобич аби не втекла,

збережений; описано приготування до полювання, мисливське знаряддя, описані породи коней і псів), а також Немесіан (Marcus Aurelius Olympius Nemesianus (кінець III ст.), римський поет, автор частково збереженого твору про полювання „Сунеґетика”, де викладено аналогічні мотиви.

1 Пліній Старший (Gajus Plinius Secundus (Maior), 23–79 р.) – автор твору універсального змісту „Природнича історія” (37 книг), єдиної збереженої нині античної енциклопедії.

2 Павло Диякон (8 ст.) – придворний історик Карла Великого, автор великої літературної спадщини: теологічних трактатів, віршованих та історіографічних творів «Historia Romana», «Historia Langobardorum».

3 У квадратних дужках подаємо номер віршового рядка.

перепливав я не раз»¹), особливостей світогляду посполитого населення, включено із описом покарання «чаклунів», а також опису повадок зубрів – з одного боку, та ідеалізованим описом суспільного укладу при князеві Вітовті – з іншого. Знаменно, що поет проводить паралелі поміж «природною» доцільністю повадок тварин у стаді й укладом людського суспільства, проте не завжди на користь людської спільноти. Можна припустити, що виразна паралель поміж зубром – самодостатнім володарем пуші й законодавцем у стаді, з одного боку, й князем – з іншого – має літературні корені й становить вдало знайдену автором метафору з позитивною конотацією (згадаймо прикладки образів князів у давньому епосі: «буй-тур»).

У своїй творчості Микола Гусовський заторкує шерег загальноєвропейських політичних проблем. У творах бачимо переліки суміжних етносів та країн; читаємо тут про турків, татарів, московитів та германців. В авторських відступах бачимо традиційні для тогочасної антимусульманської публіцистики інвективи стосовно грабіжницьких нападів турків та татарів. Це – одна із улюблених тем Гусовського, зокрема, його твору «Victoria de Turcis ad Trebovlam anno 1524-to mense lulio die secundo» («Перемога над турками під Теребовлею 2 липня 1524 р.»²).

Поему «Перемога над турками...» написано у формі спогаду, перетканого філософськими медитаціями. Сам автор не був учасником подій: про це виразно сказано у прикінцевих рядках твору. Автор скаржить на поганий стан здоров'я (ця скарга бринить у перших віршах, вона повторюється ще раз у кінці),

1 Переклад Андрія Содомори.[3, С. 47]; У перекладі Віталія Маслюка грецький гідронім збережено: „Часом на вірнім коні Бористенові води глибокі/ Перепливав, коли звір через річку тікав...”; цит. за: Українська поезія XVI століття. - К., 1987. – С. 79.

2 В українському культурному контексті твір фігурує під титулом «Перемога над турками під Теребовлею 2 липня 1524 р.», – таку назву дав йому перекладач Віталій Маслюк. Переклад вперше опубліковано в книзі: Українська поезія XVI століття. - К.: Рад.письменник, 1987. – С.72–77. Там же надруковано уривок із поеми «Пісня про зубра» (С.77–86). У польських публікаціях твір називається інакше: O zwycięstwie najjasniejszego Władcy i pana Żygmunda z łaski Bożej króla Polski, Wielkiego księcia Litwy, Rusi, Prus itd. Pana i successora // Antologia poezji Polsko-łacińskiej (1470 - 1549). – Szczecin, 1995. – S. 224.

наголошуючи, що саме у написанні твору знаходить розраду від страждань, завданих хворобою.

Автор дотримується приписів поетики: твір починається інвокацією – традиційним зверненням до «вищої сили», без допомоги якої годі створити вдалий твір. Хоча ренесансна інвокація зазвичай адресувалася музам, Аполлонові, – котромусь із божеств античного пантеону, яке мало стосунок до поетичної творчості, – у Гусовського бачимо звернення до християнського Бога. У творі лише раз вжито ренесансний евфемізм на позначення Бога: «*summus Tonantus*»¹ [v. 45] – «верховний громовержець».

Стиль поеми ренесансно прозорий, не переобтяжений риторичними засобами, висловлювання автора радше лаконічні.

Твір написано елегійним дистихом, проте автор дещо модернізує цей античний віршовий розмір, застосовуючи прийом *iunctura versuum*, властивий (і рекомендований теорією) для дактилічного гекзаметра: замість постійно завершувати думку в межах двовірша, він подає суцільну оповідь, продовжуючи речення й пов'язуючи дистихи змістом. Так Гусовському вдається досягнути динаміки поетичної оповіді у тих місцях поеми, де мова йде про рух війська, при описах батальних сцен.

Дія поеми триває на українській території (нині Тереховля – районний центр Тернопільської обл.). Саме східні терени Речі Посполитої були ареною постійної боротьби із татарсько-турецькими нападниками, у якій брали участь підрозділи військ польських, литовських та українських магнатів. У поемі Гусовського польський король висилає надвірне військо з Кракова через Львів до Тереховлі; у дорозі до жовнівців приєднуються добровольці, щоб надати відсіч тридцятитисячному турецькому війську – «*validos exercitus hostes*» [13] («могутнім переважаючим ворожим полчищам»).

Оповідне полотно поеми розділяють позасюжетні вставки – промови. Це поширений засіб вираження авторських ідей, без якого не обходиться практично жодна з епічних поем XVI–XVII ст., незалежно від того, якою мовою вона написана. Микола Гусовський вводить у поему три короткі промови. Перша вкладає в уста короля: у ній постулюється необхідність захисту рідної землі

1 Латиномовні цитати подано за публікацією: [5].

від загарбників, упевненість у Божій допомозі та сформульовано доктрину, висловлюючись сучасним терміном, партизанської тактики ведення війни з огляду на нерівність сил.

Наступна промова вкомпонована після доволі натуралістичного опису спустошень і зрушень (згвалтування дочки на очах у батька, яка внаслідок цього помирає; вбивство вагітної жінки («*Ille utero gravidae transactum coniugis ensem/ Atque una luget morte perisse duos*» [94] – «...бо турок дружину вагітну/ Шаблею вбив, і одна смерть погубила аж двох»), яких турки завдали тербовлянцям. Ця промова виголошена анонімом – одним із постраждалих. Вона кардинально контрастує зі змістом промови короля. Йдеться про відречення від Христа і звернення до Магомета з проханням повернути загиблих членів сім'ї.

Третя промова належить колективному персонажу – жовнірам: у відповідь на спробу командира спонукати їх до бою, солдати не дають йому висловитися й закликають негайно подати сигнал до бою.

Після третьої промови вкомпоновано опис розгрому турецьких загонів і завершення цього короткого (всього 174 рядки) епічного твору роздумами автора про полеглих. У заключних дистихах Гусовський просить читачів бути прихильними до його твору, бо він може бути недосконалим з огляду на важку хворобу автора.

Микола Гусовський майстерно використав можливості композиції поеми для відтворення динаміки військових дій і опису панорами боротьби на українських територіях проти турецької інвазії. Основну роль у масиві виражальних засобів покладено на авторські відступи, промови-вставки, у яких висловлені головні ідеї. Епічна напруга оповіді досягається не лише за допомогою динаміки подій і духу промов. Гусовському вдалося створити реалістичну картину зміни настроїв: уся оповідь має три основні частини: описові конструктивного спокою жовнірів на чолі з королем, які рішуче ідуть виконувати військовий обов'язок, протистойть змалювання розпачу населення, стероризованого турками, яке сягає свого апогею у згаданій «відступницькій» промові; своєю чергою, зі змістом цієї промови контрастує ентузіазм воїнів, рішуче намірених на відсіч ворогу; врешті, твір завершує вислів медитативного смутку автора, який наприкінці

поєми мисленим оком оглядає місця боїв. Поєма пронизана гуманістичними настроями.

Антимусульманська тема, опрацьована Миколою Гусовським у творі «Перемога над турками під Теребовлею 2 липня 1524 р.», була дуже поширеною у полімовному літературному процесі XVI ст. Один із польськомовних аналогів поєми Гусовського – анонімний твір «Про вибиття татар перекопських під Вишнівцем 1512 р.»[4].

Вище ішлося про прототипи і джерела поетичної майстерності Гусовського. У своїх латиномовних творах Микола Гусовський намагається запозичувати лексику і топіку Овідія, Горация, Сенеки і Плінія Молодшого. Використовує гекзаметр, елегійний дистих і сапфічну строфу. Не застосовує надміру мітологічних топосів, ошадливий у риторичних оздобах. Образність його оповіді корениться у місцевій літературній традиції та життєвій практиці. Він постійно використовує антитези, метафори, як-от „розставляння сітей пам'яті” на означення літературної творчості й швидкоплинності часу («*Quae tota nunc mente peto magnoque labore/ Insequor et variis retia tendo modis*» [«Пісня про зубра», 97-98] – «Нині ж душею прагну його, борюся за нього,/ І, щоб його вполювать, хитрі тенета плету»), метафору танцю мисливця і зубра – на позначення процесу напруженого полювання («*Circuitu pari rapidum volvuntur in orbem/ Per varios saltus, hinc vir et ende fera*» [«Пісня про зубра», 959-960] – «Крутяться в колі вузьким сам на сам у жорстокім двобої/ Муж проти звіра ведуть дикий смертельний танок») й метафору убивства одним ударом ятагана двох жертв – вагітної жінки і нового життя – на означення жорстокості мусульманських нападників тощо. Ці образи явно витворені самим Гусовським, а не запозичені; вони є ознаками індивідуального авторського письма.

Що стосується літературної традиції та культурної стихії, питомої для Миколи Гусовського, то він стверджує: «*Multa ego Roxanis legi antiquissima libris,/ Quorum sermonem graeca elementa notant,/ Quae sibi gens quondam proprios adscivit ad usus/ Et patrios miscuit ipsa sonos*» [73–76] – «Не про одне я колись із книг роксанських дізнався –/Оповідь про давнину в літерах грецьких велась./ Люд наш літери ті приладнав для власного вжитку:/ Мови вітцівської звук з ними в одне поєднав». Тут же бачимо й

мотивацію теми, обраної для написання «Пісні»: «Різні місця в тих писаннях охоплено; різні діяння./ Від найдавніших часів, різного люду є тут./ А про тварину таку – всі мовчать...» [77–79].

«Саме цей образ сприймаю як ключовий образ усієї «Пісні», – пише Андрій Содомора у цитованій передмові до перекладу. «Уже й не зубр – сама Природа дивиться на людину» [2, С. 9].

Отож, Микола Гусовський свідомо намагається заповнити прогалину літературної традиції, взявши за основу оповіді символічний для нього образ зубра – володаря поліської пущі (метафора суворої поліської Природи і самого рідного краю Гусовського).

Література

1. Велике князівство Литовське. //Енциклопедія історії України. – Т. 1. – С. 460-462.
2. Андрій Содомора. Бентежний відгомін пісенного двовірша // Гусовський М. Пісня про зубра. Поема. На латинській та українській мовах / Переклад з латинської А.Содомори. Коментарі І.Сварника. – Рівне, 2007. – С. 17.
3. Гусовський М. Пісня про зубра. Поема. На латинській та українській мовах / Переклад з латинської А.Содомори. Коментарі І.Сварника. – Рівне, 2007.
4. Наливайко Д.С. Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження / Наливайко Д.С. // Українська література XVI–XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 168.
4. Українська поезія XVI століття. - К., 1987. – С. 63–70.
5. Hussoviani Nicolai Carmina (Edidit, praefatione instruxit J.Pelczar .- Corpus antiquissimorum poetarum Poloniae Latinorum. – Vol.4. – Cracoviae, 1894. – P. 48–55.

Тонне О.Ш. (Запоріжжя)

ББК 83.3(4Укр)

УДК 821. 161.2

Переосмислення біблійних образів і мотивів у поетичних творах Тараса Шевченка

Стаття розкриває особливості функціонування біблійних образів в текстовальному полі поетичної творчості Т. Шевченка. Наголошується